

В. О. Гребеньова

СКЛАДОВІ ДИТЯЧОЇ СУБКУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.

У статті проаналізовані головні складові змісту дитячої субкультури в Україні на початку ХХІ ст.

Ключові слова: дитяча субкультура, дитячі ігри, дитячий побут, світоглядні уявлення

Одним із актуальних питань етнології є вивчення субкультур як одного із явищ культурної диференціації сучасного суспільства. Субкультури охоплюють майже всі аспекти неоднорідності культурного простору, через що й є популярними. Вони збагачуються за рахунок носіїв особливих соціокультурних переваг та їхньої особистої культури. Тому, вивчаючи ці переваги в різних виявах і різними методами, можна виявити вагомий для розуміння характеристики певної субкультури складові [1, 102]. Вивчення субкультур як структур та взаємозв'язків між ними завжди було важливими питаннями, оскільки, через трансформації суспільства, змінюються їхні естетика, етика, ідеологія, ціннісна та поведінкова системи. До числа таких субкультур належить і дитяча.

Дослідженню питання дитячого життя й побуту приділяли увагу такі авторитети української етнографії кінця ХІХ – початку ХХ ст., як М. Грушевський [2], Н. Заглада [3], вперше звернувши увагу на дітей, як на активних членів соціуму, котрі мають власну «дитячу субкультуру». На етапі другої половини ХХ – початку ХХІ ст., у рамках означеної теми працювали В. Борисенко [4], Н. Гаврилюк [5], І. Щербак [6], А. Забловський [7] та ін. Вони зробили вагомий внесок у дослідження статевовікового аспекту традиційної культури. Слід згадати також праці В. Абраменкової [8], І. Кона [9], В. Кудрявцева [10], М. Осоріної [11], А. Сальнікової [12], А. Мудрик [13], О. Кононко [14], в яких розглядаються специфічні проблеми та перспективи дорослішання дітей у сучасному світі. Метою нашого дослідження є аналіз складників дитячої субкультури на початку ХХІ ст.

Увага саме до дитячого населення активно зростала впродовж другої половини ХХ ст. 1959 р. Організація Об'єднаних Націй прийняла «Декларацію прав дитини», а 1979 – названий роком дитини. 1989 р., з ініціативи Польщі, прийнята Міжнародна Конвенція про права дитини, що набула чинності в Україні з 27 вересня 1991 р. Ці акти сприяли повороту громадської свідомості від розуміння дитини як істоти, котра «готується стати особистістю», – до визнання самоцінності дитинства у розвитку загальнолюдської культури й можливості участі дітей у різних сферах життя суспільства [8].

Поняття «дитяча субкультура» виникло не так давно, в зв'язку зі зростанням гуманізації та демократизації суспільного життя, й дістала наступне визначення: це особлива система уявлень про світ, цінності, моделі поведінки та спілкування, що побутують у дитячому середовищі, тобто, культура в культурі, яка живе за специфічними та самобутніми законами, хоча й «вбудована» в загальне культурне ціле [15, 31].

Існування дитячої субкультури як цілісного історико-культурного феномену зумовлене віковою стратифікацією суспільства, коли, ще не пройшовши ще ініціацію до молодіжної громади, діти об'єднувалися для здійснення спільних форм життєдіяльності, тожних дорослим. Дитяча субкультура як специфічне, приховане від стороннього ока, явище набуває

значення у віковому діапазоні між 3–4 роками (коли у дітей зароджується самостійне соціальне життя) та 13–14 роками, коли на зміну дитячій приходиться підліткова субкультура [16, 86]. У сучасній урбанізованій культурі вікова стратифікація більш зорієнтована на процеси соціалізації через школу, тому верхньою межею можна вважати період до 17-річчя.

Наприкінці 1990-х рр. поняття «дитяча субкультура» дістало визначення і закріплення в наукових колах, означивши особливу культуру дітей як «своєрідного субетносу в рамках різних етносів світу» [17, 106]. Так, до складових, окрім дитячої гри, дитячого фольклору, художньої творчості дітей, їх комунікативної поведінки, сьогодні зараховують особливі традиції й етику. Субкультура, на думку вчених, має свою структуру. За всієї залежності від дорослих, світ дитинства володіє певною психологічною автономією [18, 47]. Її потрібно розглядати не тільки як продукт соціалізації навчання з боку дорослих, а й як окрему соціокультурну реальність і тому визначає три підсистеми цієї субкультури: 1) дитяча гра; 2) дитячий фольклор; 3) спілкування та комунікація [9, 62], в ході яких формуються загальні навички соціальної поведінки.

Сучасні дослідники феномену дитячої субкультури наполягають на усталеності її структури й виокремлюють такі компоненти: дитячий фольклор, дитяча словесна творчість, дитячий правовий кодекс, дитячі ігри, дитячий гумор, релігійні уявлення, дитяче філософствування, естетичні уявлення, дитячі інтереси, табування [1, 105]. Серед означених компонентів є культурні форми, що створювалися дорослими для дітей із метою їх прилучення до досягнень культури, інші є витворами власної діяльності дітей, які перейшли з дорослого світу й трансформувалися у продукти дитячої субкультури, втративши наданий дорослими первинний зміст.

На основі праць дослідників, схилиємось до наступної дефініції дитячої субкультури – це особлива система існуючих уявлень про світ, цінності, власні традиції та звичаї, мовленнєвий апарат, фольклорні надбання, що здійснюються в тій чи іншій конкретно-історичній соціальній ситуації розвитку дитячої спільноти. Саме вона є своєрідним світобаченням та світорозумінням дитини, формує цілісний життєвий досвід, досягає розуміння різних сторін соціального життя та самоутвердження в ньому. У цій структурі ми виокремлюємо такі складові: дитячий фольклор, дитячі ігри, іграшки, дитячий гумор, світоглядні уявлення та вірування, дитячу моду, естетичні уявлення, дитячі інтереси, табування. Це той світ, який дитяче співтовариство склало для себе протягом всього соціогенезу, завдяки якому воно набуває своєї сутності, конструює свою власну сферу життєдіяльності.

Важливість пізнання дитячої субкультури полягає у тому, що ми маємо справу не тільки з наслідуванням сьогочасної культури дорослих, а й традиційними надбаннями, що передаються дітям із покоління в покоління. Так, дитячий фольклор існував і певною мірою продовжує існувати як суттєва частина народної творчості, відбиває її види та розмаїття форм. До нього відносяться жанри, складені самими дітьми (лічилки, заклички та примовляння, прозивалки, прізвиська та дражнилки, мирилки, страшилки, фантастичні історії, дитячі казки), які є важливими компонентами дитячої субкультури.

Поширеним жанром у дитячому середовищі є лічилки – невеличкі віршовані твори, якими визначаються роль і місце у грі кожного з її учасників. Вони належать до тих словесних дитячих творів, які супровод-

жують життя дитини майже у всі періоди – від 3-х до 12-ти років. З кінця 1980-х рр. спостерігається явище етнокультурної дифузії, продиктоване впливом на дитячий фольклор персонажів мультфільмів та дитячих фільмів іноземного виробництва, що веде подекуди до доповнення традиційних текстів лічилок новими персонажами.

Активно побутують у дитячій групі дражніння (прозивалки) й прізвиська, що складають одну з найбільш поширених ділянок саме дитячої творчості. Як складова дитячої субкультури це насамперед природна потреба в критичному ставленні до вчинків та формуванні позитивної поведінки. Жанр дитячих дражнілок продовжує поповнюватися новими творами дотепер. Їхня стійкість залежить від особливостей дитячого психічного розвитку (сприйняття критики). Дитина, яка вміє за себе постояти, знайде і підходящу відповідь для того, хто її образив, так звану обмовку. Виділяють наступні види дражнінь: висміювання рис характеру, поведінки та зовнішності, а також полюбляють добирати рими та перекривлювати імена. У дражнілках яскраво виявляються особливості дитячої психології, безпосередність дитячої реакції на сварки, суперечки, слова-образи, жести, гримаси, а то й дії.

Серед дитячого фольклору зафіксовані також мирилки як українською, так і російською мовами. Активна русифікація почалася з 1970-х рр. До того часу українська мова була поширена у селах і райцентрах. До середини 90-х рр. більшість дітей розмовляли російською, тому в їхній пам'яті зафіксовані саме такі тексти. На сьогодні у дитячому колективі переважають уже тексти українською. Внутрішнє наповнення дитячого фольклору диференціюється залежно від віку. У дітей відбувається переорієнтація на фольклорні жанри дорослих – частівки, анекдот, на твори, складені професійними авторами. Якщо до 90-х рр. фольклор був надбанням усної культури, то сучасний дитячий фольклор – життєве явище, що відображає стихійну оцінку дітьми суспільства, в якому вони ростуть.

Дитячі ігри є частиною їхнього повсякденного життя та підлягають визначеним правилам, через які встановлюється всезагальний порядок в оточуючому середовищі. Саме через народну дитячу гру дитина проходить перші ініціації, що ведуть до інкультурації та соціалізації, набуває емпіричного досвіду, що формує стереотипи поведінки, тобто, відбувається її особистісне становлення насамперед як носія етнічної самосвідомості. Ігри, в які грали діти впродовж ХХ ст., класифіковано так: 1) рухливі ігри без предметів та з предметами; 2) сюжетно-рольові; 3) розважальні; 4) ігри-тайники; 5) словесні; 6) настільні; 7) азартні; 8) голосіння, мовчанки.

Виявлено, що деякі ігри були пристосовані до конкретного природничо-географічного середовища та пов'язані зі специфікою господарської діяльності, ремесел і промислів, які побутували в селі. У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. кількість рухливих ігор, порівняно з попередніми роками, помітно зменшилася, діти надають перевагу технічним і комп'ютерним іграм. Окремі елементи дитячих ігор у традиційному ключі застосовуються вихователями дитячих садочків. У сільській місцевості частково зберігаються й традиційні розваги на свіжому повітрі. Молодші діти залюбки ще граються у такі народні ігри, як «Подоляночка», «Хустинка».

Світоглядні уявлення як складова дитячої субкультури є народною дитячою філософією, яка презентує систему міфологічних вірувань, ідеологічних переконань, різних мотивів. Серед вірувань у повсякденній культурі як дорослих, так і дітей, переважають ті, яких

людина частково чи повністю дотримується повсякчас. Це зокрема стосується таких важливих подій приватного життя, як сімейні обряди (народження, одруження, поховання), новосілля, купівля-продаж, подорозі тощо. Істотного значення діти надають дотриманню численних табу, які переймаються від дорослих. Вони розцінюються як гарантія благополуччя родини. Ці словесні форми залишаються актуальними дотепер і пов'язані з магічними властивостями деяких птахів, тварин, комах, лікувальними властивостями рослин. Певними повір'ями дітей привчали до правил поведінки сидіння за столом: не можна сидіти за столом хитати ногами, тому що розважаєш чортиків. Чимало забобонів діти переймають від старшого покоління. Через них у дітей відбувається засвоєння традицій попередніх поколінь. Такі знання пов'язані зі стереотипами та принципом передачі інформації, який характерний для постфігуративної культури.

З'являються і світоглядні уявлення, породжені новітніми технологіями другої половини ХХ – початку ХХІ ст. (кіно, телебачення, наука, зокрема ядерна фізика) – НЛО, кінець світу, поява прибульців, міжгалактичні війни, повстання роботів, кіборгів, знищення живих людей їхніми клонами, віра у віртуальні світи тощо. Хоча поширеними дитячими заняттями залишаються і рибальство, будівля «хаток», дитяча їжа та напої, колекціонування.

Так, дитяче рибальство було й залишається поширеним видом дитячого заняття у сільській місцевості. У традиційній культурі сформувалося безліч способів ловити рибу, найвідоміший з яких – ловля риби та раків руками в норах, при березі поміж очерету. У рибальстві використовували різноманітні знаряддя праці, зокрема сіті: ловля «барабаном» – конусоподібним приладдям із сітки, через вужчий бік якого запливає риба, а потім заплутується в ній. Зустрічається ловля саком – чотирикутним приладом із держакком, обтягненим сіткою, а також «небом» – великим чотирикутним саком. Серед гачкових снастей як у традиційній культурі, так і сьогодні, поширеною є ловля риби за допомоги вудки – довгої палиці, до якої прив'язана волосін із гачками. З 1960-х рр. популярними для ловлі риби стали спінінги та «резинки».

Одним із видів ігрової діяльності дітей було наслідування дорослих у будівництві житла – спорудження так званих «хаток». Усе це могло відбуватися на землі, найчастіше – на подвір'ї оселі (закутках), на деревах, на березі річки, ставка тощо. Матеріалом слугувало гілля молодого клена, оскільки легко ламалось, лопухи, дошки з ящиків, клейонка. Інколи випрошували у старших рядна, подушки і несли все до «хатки». Якщо будівництво відбувалось на городі, використовували соняшники та віниччя [19], тобто, підручний матеріал.

Ще однією складовою є «дитяча їжа та напої». Крім основних харчів, якими діти харчуються в сім'ї, є ще багато такого, що можна знайти в природному середовищі. Так, наприклад, збирають суниці, жовту акацію, цвіт білої акації, глід, барбарис, дикий шавель, терен, клей із дерев (на сливах і вишнях витікає з-під кори, збігає на купу і застигає), калачики, ожину, безрозвий та кленовий соки. Крім того, вживали мурашину кислоту («брали гілляку, обдирали кору – і в мурашник, опісля смоктали, воно таке кисле») [20]. В такий спосіб діти знайомилися із природним ландшафтом, з істивними рослинами, вчилися бути спостережливими.

Поширеним було і «дитяче колекціонування» – систематизовані зібрання однорідних предметів. У радянську добу діти найчастіше колекціонували фантики (обгортки від цукерок), кишенькові календарики, лис-

тівки, марки, різні монети, коробки від сірників та сигарет, фотографії акторів. Найбільшу перевагу у хлопців мала колекція марок, котрі відклеювали з конвертів, вимінювали у ровесників, купували на пошті, «зекономивши» гроші, які давали батьки до школи. У 1990-х рр., із поглибленням економічної кризи, що призвела до такого явища, як «човнярство» та заповнення закордонною продукцією пострадянського ринку, популярності набуло колекціонування вкладок-наклейок із «жувальних гумок», цяцьок із кіндер-сюрпризів. Сучасні діти збирають картки поповнення рахунків до мобільних телефонів і наклейки. Попитом у хлопців є футбольні журнали, в які вони вклеюють фото гравців улюблених команд та лідерів – свого роду творення власного світу, а також серійні та колекційні видання, які комплектуються предметами для колекціонування та подарунками: «Черепашки Ніндзя», «Людина-павук», «Ранетки» тощо.

Отже, структура дитячої субкультури практично не змінюється, трансформується її змістове навантаження, форма вираження (одні жанри поповнюються, інші – збіднюються) та шляхи передачі (телевізор, кіно, комп'ютер). Входять в обіг нові лексичні одиниці, переважно іноземного походження. Однак змінюється лише співвідношення між складовими.

1. *Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та шкільного віку / За ред. Н. Гавриш. – Луганськ, 2006.*
2. *Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу. – К., 2006.*
3. *Заглада Н. Побут селянської дитини. Матеріали до монографії с. Старосілля. – К., 1929.*
4. *Борисенко В. Обряди перших років життя людини // Народна культура українців: іст.-етнол. дослідж.: у 5 т. – Т. 1: Діти. Дитинство. Дитяча субкультура / Ред. М. Гримич. – К., 2008.*
5. *Гаврилюк Н.К. Картографирование явлений духовной культуры (по материалам родильной обрядности украинцев). – К., 1981.*
6. *Щербак І. Діти в традиційних обрядах українців // Народна творчість та етнографія. – 2003. – № 3.*

7. *Забловський А.В. Соціалізація статево-вікових груп в традиційній культурі українців другої половини XIX – початку XX ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2005.*
8. *Абраменкова В. В. Дети-пророки: социогенетический анализ представлений об опасности в детской субкультуре [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ditya.ru/index.php?module=static&page=63>.*
9. *Кон И.С. Ребенок и общество: ист.-этногр. перспективы. – М., 1988.*
10. *Кудрявцев В.Т. Психология развития человека. – Рига, 1999.*
11. *Осорина М.В. Секретный мир детей в пространстве мира взрослых. – СПб., 1999.*
12. *Сальникова А. Российское детство в XX веке: история, теория и практика исследования. – Казань, 2007.*
13. *Мудрик А.В. Социальная педагогика. – М., 1999.*
14. *Кононко О.Л. Дитяча субкультура як цінність і складова особистісно-орієнтованої освіти // Дошкільне виховання. – 2001. – № 12.*
15. *Иванова Н. В. Особенности и значение детской субкультуры // Педагогика. – 2005. – № 7.*
16. *Печенко І.П. Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві у просторі дитячої субкультури // Зб. наук. пр. Полтавськ. держ. ун-ту ім. Н. Короленка. – Полтава, 2005. – Вип. 6.*
17. *Художественная жизнь современного общества: В 4 т. / Редкол.: А. Рубинштейн (гл. ред.) и др. – Т. 1: Субкультуры и этносы в художественной жизни. – СПб., 1996.*
18. *Кон И.С. К этнографическому изучению мира детства // Советская педагогика. – 1981. – № 9.*
19. *Архів Рукописного фонду навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля Інституту історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського (далі – РФП ВДПУ). – Ф.1. – Оп. 7. – Спр. 112; Ф.1. – Оп. 10. – Спр. 95; Ф.1. – Оп. 13. – Спр. 69.*
20. *РФП ВДПУ. – Ф.1. – Оп. 17. – Спр. 55.*

Grebenuova V.O. Components of the children's subculture in Ukraine in the beginning of the XXI century. The article is devoted to the analysis of the main components of the children's subculture in the beginning of the XXI century in Ukraine.

Key words: children's subculture, children's games, children's everyday life, children's notions

